

עולים לרגל: בווינה ובירושלים

אירוועי "יום הרצל" וקבורתו הכפולה, בווינה ובירושלים

גליה ריצ'לריגרבולר

"כך רצה הרצל"

מעטים בלבד מחברי התנועה הציונית ידעו על מצבו הבריאותי הרופף של מנהיגם הנערץ. גם כששכב הרצל על ערש דווי, בעיירת הנופש האוסטרית השלווה אידלאך, דווח רק לקומץ אנשים קטן על מצבו האמיתי. אפילו ממשפחתו הקרובה הסתיר הרצל את פרטי מחלתו, ורק משהבין כי יומו קרב, ביקש לקרוא לאמו. לבו דאב, מן הסתם, על אמו ששכלה את בתה בעודה נערה, לאחר מכן את בעלה, וכעת עתידה לאבד גם את בנה, האהוב כל כך עליה ועל רבים אחרים.

מותו בטרם עת של הרצל הכה את העם היהודי בתדהמה, והבשורה נשמעה כרעם ביום בהיר. ואולם הרצל המחזאי, שידע לתכנן כל פרט בתפאורת האירועים של חייו, הותיר אחריו בצוואתו גם הוראות מדויקות כיצד תיערך לווייתו. לבקשתו הובל ארונו במרכבה פשוטה בלבד, ועל קברו לא הונחו זרים ולא נישאו נאומים. כך ביקש, ואת בקשותיו כיבדו. אולם ההמונים שליוו את הארון נתנו לו בנוכחותם כבוד מלכים, בהתאם לכינויו בפי רבים עוד בחייו – "מלך היהודים".

העיתונאי משה מייזלס תיעד לימים את זיכרונותיה של הפעילה הציונית הווינאית ברטה ברגר מאותו היום:

כשהרימו הסטודנטים את הארון ועברו את מפתן החדר בקעה לפתע מהקהל זעקה מרה, שעד היום מהדהדת באוזני. הייתה זו התפרצות ספונטנית של כאב [...] זעקת עם שמנהיגו נלקח ממנו. אחרי הארון הלכו בני משפחתו ובעקבותיהם האלפים שבאו מכל העולם. בצד הדרך ניצבו המוני גויים וצפו במחזה הנדיר. לאורך כל הדרך לבית העלמין בדבלינג נשמעו אנחות וקול בכי. ראיתי זקנים שבכו כילדים קטנים ונשים שתלשו את שערות ראשן מרוב צער [...] בדיוק בשעה אחת עשרה [...] כיבדה עירית וינה את זכרו של הרצל בהדלקת כל הפנסים ברחובות העיר [...] טקס האשכבה ליד הקבר הפתוח היה פשוט וקצר. נשמעה תפילת "אל מלא רחמים", אך לא נישאו הספדים. בנו של הרצל, הנס, אמר קדיש ובכך תם הכול, כי כך רצה הרצל.

קבר משפחת הרצל בווינה (גלויה מאוסף ד"ר מוטי פרידמן)

גליה ריצ'לריגרבולר היא ספרנית באוסף המפות ע"ש ערן לאור בספרייה הלאומית. במסגרת לימודיה לתואר מוסמך עוסקת בדמותו של הרצל, בהשקפתו ובהנצחתו.

עימות אידאולוגי בבית הקברות

יום פטירתו של הרצל התעצב ברבות השנים כיום עלייה המונית לקברו המשפחתי בווינה. הפוקדים המתמידים ביותר היו חברי תנועות הנוער, שברובם היו גם תלמידי הגימנסיה העברית, אך היו בהם גם אישים פרטיים שהזהרו עם הציונות.

בין חניכי תנועות הנוער של וינה הזוכרים את האירוע ומספרים על אודותיו היו גם אשר בן נתן, דיפלומט ואיש קהילת הביטחון, והעיתונאי משה מייזלס. שניהם מתארים את היום כתאריך משמעותי בלוח השנה של תנועות הנוער. המרכיב המרכזי של היום היה המצעד: מכל רחבי וינה התקבצו בני הנוער הציוני אל כמה נקודות ומהן יצאו לתהלוכה אחת. במצעד הסגוני צעדה כל תנועה בתלבושתה הייחודית: חברי השומר הצעיר עם סרט אדום, נוער בית"ר בחולצות חומות, ובצדם חניכי גורדוניה, הנוער הציוני ובני עקיבא. כולם נשאו דגלי תכלת-לבן ושלטי בד עם כתובות ציוניות דוגמת "תחי ארץ ישראל העובדת", ומפיהם בקעו במהלך הדרך שירים עבריים-ציוניים דוגמת "סעו ציונה נס ודגל" ו"ארצה עלינו".

יום הרצל נחשב באותן השנים למפגן הראווה המרכזי של התנועות היהודיות, ושימש תחרות בין התנועות מיהי התנועה הגדולה ביותר. יעד התהלוכה היה בית הקברות העתיק של וינה, שבו שוכנת חלקה יהודית קטנה ובה מצויה עד ימינו חלקת הקבר של משפחת הרצל. וכך תיאר את הדברים משה מייזלס, בספרו "הפרידה מהרצל":

בוינה, שבה נולדתי, למדתי בבית הספר התיכון "חיות" [...] הייתה זו גימנסיה ציונית [...] ביום השנה לפטירתו של הרצל נהגנו, מאות תלמידי בית הספר, לנסוע בחשמלית אל המחוז ה-19 (דבלינג) של העיר כדי לעלות לקברו

של הרצל [...] כשירדנו מהחשמלית הנפנו דגלי כחול-לבן וצעדנו בסך אל בית העלמין, מעוררים תשומת לב של העוברים ושבים. היינו שרים שירי ציון עד שהגענו לקברו של הרצל. כאן עמדנו דום שעה ארוכה, חשים הערצה ויראת כבוד למנהיג הדגול.

מפגן ההזדהות הפך לעתים גם לעימות אידאולוגי בין התנועות השונות. על העימות סביב קברו של מנהיג האומה רשם בזיכרונותיו זינגר מנדל:

נוכחתי בתהלוכותינו עם חברי תנועת-הנוער של ארץ ישראל העובדת בכ' בתמוז או בסמוך ליום זה, כל שנה [...] היינו צועדים על דגלנו הלאומי והמעמדי, כנהוג בהסתדרות בארץ-ישראל ובוועידות והכנסים של ארץ-ישראל העובדת בחוף-לארץ. ולא פעם הגיעו אל בית-הקברות חברי בית"ר, שרצו להוציא מידינו את הדגל האדום, למנוע, לדבריהם, מ"לחלל" את הקבר בדגל זה.

אל עדויות אלו מצטרפת גם מצבת קברה של משפחת הרצל, העשויה אבן ומשמרת עדות ייחודית נוספת מאותם הימים. מסתבר שגם אז היו מבקרים שחשו צורך לחרוט את חותמם ולא הסתפקו בביקור בקבר, וכך, מאחורי המצבה נחרטו כתובות כ"חלוצ", "דרור", "החלצ ביליסטוק", שמות ערים כ"בריסק" ו"פינסק" ואף שמות מלאים כ"יהודא לנדוי", "זאב מילנר" ו"שלמה פינבוים". התאריך היחיד שניתן לזיהוי בוודאות כיום הוא שנת תר"ף (1920).

מצעד העלייה המסורתי האחרון של תנועות הנוער לקבר, בטרם החלו ענני השלטון הנאצי להעיב על שמי וינה, התרחש ככל הנראה בשנת 1935.

מצבת הרצל בווינה, 2005 (צילום: מ' קראנויטר)

צעירים על קבר הרצל בווינה (אצ"מ)

עבד גם בחור ששמו בוריס, ששירת כקצין רוסי במלחמת העולם השנייה והצטיין בפעילותו. הלה נתבקש לגשת למלון אימפריאל שבו התמקם מטה הצבא הרוסי ולנסות להשיג בעצמו את האישור המיוחל. במלון פגש בוריס לשמחתו בחבר טוב שהועלה לדרגת קולונל, וכחלק מתפקידו היה אחראי למערך הגבולות בווינה. החבר ניאות לתאם אישור עם הגורמים המתאימים במוסקווה, ואכן, בתוך זמן קצר נסללה הדרך להעלאת העצמות ארצה.

בקיץ 1949 הגיע לווינה יצחק רוז משירות הביטחון (הש"י) לסייע בתהליך העלאת העצמות. בין הדמויות שפעלו בווינה באותה תקופה היה גם טוביה פרידמן, שניהל מכון שאסף ותיעד מידע על פושעי מלחמה במטרה לאתרם ולהביאם לדין. רוז ביקש מפרידמן לארגן חברים שיכולים ללוו את אצלו במוצאי שבת, ולמחרת לפנות בוקר להגיע לבית הקברות העתיק של וינה. שישה סטודנטים יהודים נרתמו למשימה, וב-14 באוגוסט, בבוקר וינאי קר, יצאו בחשמלית למשימתם הציונית. למעמד זומן גם הצלם של הקהילה היהודית הווינאית ושל "הבריחה" וולף שארף. בשבע בבוקר, יד ביד עם קברני הקהילה, החלו בתהליך פתיחת המצבה.

לדברי טוביה המלאכה לא הייתה קלה אך היא לוותה בתחושת שליחות. את אירועי אותו היום תיאר לימים בספרו:

בחרנו בשישה חברים נאמנים [...] כולם באו בשבת בערב ולנו אצלי בבית. למחרת, ראשון מוקדם בבוקר, יצאנו עם החשמלית הראשונה [...] בשעה שבע בבוקר הגיעו גם הקברנים המקצוענים מטעם הקהילה היהודית בווינה. יחד איתם גוללנו את הפלטה הכבידה של השיש ופתחנו את הקבר.

ארונות הברונזה של בני משפחת הרצל הוצאו בזה אחר זה ושרידי הנפטרים הועברו לארונות עץ חדשים שהובאו מהארץ. נציגים של משטרת וינה ומשרד הפנים האוסטרי שהו במשך כל הזמן הזה ופיקחו על הנעשה. הארונות

ארונות הרצל והוריו בבית הכנסת בווינה (אצ"מ)

מוינה לירושלים

כבר בשנת 1947 החלה ההנהגה הציונית במגעים עם השלטונות בווינה כדי לקיים את צוואתו של חוזה המדינה: "אני מבקש שיקברוני בארון מתכת ליד אבי, ולשכב שם עד שהעם היהודי יעביר את גופתי לארץ ישראל". אולם רק לאחר הקמת המדינה הבשילו התנאים לכך, ופנייה לפעול בנידון נמסרה לראשי ההסתדרות הציונית בווינה.

בתום מלחמת העולם השנייה חולקה העיר לארבעה אזורים חסות: רוסי, בריטית, צרפתית ואמריקאית. האזור שבו היה צריך לנחות המטוס הישראלי היה תחת שלטון אמריקאי, אולם המרחב האווירי היה בחסותה של ברית המועצות. לרוע המזל, פניותיהם של ראש הסוכנות היהודית דאז מרדכי בן ארי והקונסול הישראלי קורט לויין לממשל הרוסי להנחית מטוס ישראלי באזורם נענו בשלילה.

פעילי ההסתדרות הציונית ידעו שבאגף "הבריחה", משטרתו הייתה לסייע להעלות פליטים יהודים ארצה,

הארון מול בניין הכנסת בתל אביב (סאם דיאמונד, לע"מ)

"ארונו בא", נמל התעופה לוד (סאם דיאמונד, לע"מ)

מסע ארונו של הרצל לירושלים שחזר את ביקורו בארץ כיובל שנים קודם לכן, בשנת 1898. שוב ליוו ההמונים את מנהיגם, המתניו לו בצדי הדרכים וחלקו לו כבוד. מקום הקבורה החדש נקבע על אחת מהגבעות במערב ירושלים. זינגר מנדל מספר על ההחלטה להטמין בקברו של הרצל אדמה מכל רחבי הארץ:

הממונים על העלאת עצמות החוזה [...] השכילו לעשות בקבעם, כי בשקיות יביאו לקברו בהר הרצל בירושלים מאדמת כל אזורי הארץ ושימו אותה מראשותו [...] הורכבו בכל איזור ועדות שיצאו לאסוף מאדמת המקום. זכיתי ובוועדה שיצאה לאור באזור חיפה, כיבדה העירייה גם אותי להיות חבר בה. ראיתי בכך זכות גדולה.

[...] ביום ה', ב' באב, חמישה עשר באוגוסט יצאו בבוקר השכם לפעולה אוסף האדמה וכבר היו מסומנים המקומות שממש יילקחו רגבי האדמה; אמנם רק אחרי ויכוח שהתנהל בלהט, כדרכנו בקודש, אבל ברוח טובה, וללא עקשנות יתרה, נלקחה האדמה מחצר הטכניון בהר הכרמל, מרציף בטוח הנמל (קראנו לו רציף הדמע והדם), שממנו היו מגרשים את המעפילים, ניצולי השואה, ממערת אליהו, מקברו של התנא רבי עבדוא דמן חיפה בבית הקברות הישן, מקברות קורבנות "פאטריה", חללי המאורעות ומלחמת ישראל וקריית חיים.

כך ניסגר לו מעגל נוסף. ואף אם לעולם לא נוכל לדעת היכן היה בוחר הרצל להיקבר, בירושלים ששפתיו מלמלו את שמה בהתרגשות, או דווקא בחיפה שבה מעולם לא היה אך תלה בה תקוות גדולות ונצורות, הרי שבסופו של יום ה-17 באוגוסט 1949 כיסה את ארונו עפרן של שתי הערים, ועוד ערים רבות אחרות, כולן עדות ואות לכך שחזונו הפך למציאות.

המקוריים נטמנו בחזרה ואילו הארונות החדשים נישאו בידי טוביה וחבריו לאולם מיוחד בבית הקברות, וסביבם הוצבו כמשמר כבוד. בשלב זה החל הטקס להתנהל באופן ממלכתי. הגיעו נציגי קהילת וינה ואליהם הצטרפו הנציגים הישראליים. הארונות נישאו בתהלוכה אל בית הכנסת הגדול של וינה. אל שלושת הארונות שהוצבו על הבימה של הרצל והוריו צורף גם ארונה של אחותו פאולינה שהובא מבודפשט. הארונות כוסו בדגלי ישראל, ובמשך שעות אחר הצהריים חלף קהל רב – יהודים ולא יהודים כאחד – על פני הארונות וחלק כבוד לחוזה המדינה.

מבית הכנסת הובלו הארונות לשדה התעופה, למטוס ששמו הוחלף לרגל האירוע לשם "הרצל". באולם ההמתנה נוספו למלווים השרים יצחק גרינבוים (שר הפנים) ודוד רמז (שר התחבורה), וכן ד"ר שליט ששימש בזמנו מזכירו האישי של הרצל. שישה קציני צה"ל החליפו את פרידמן ואת חבריו בתפקיד משמר הכבוד, צוותא הרצל הוקראה והארונות הועלו למטוס בדרכם לנמל התעופה לוד.

לא תהלוכת אבל: מסע ניצחון!

באוגוסט 1949 נחת המטוס בארץ והארונות הועמדו מול בניין הכנסת ששכנה אז בתל אביב. על דוכן הנואמים קרא בן-גוריון:

רק שני אישים בתולדות ישראל זכו לכך שעמם המשוחרר יעלה את עצמותיהם ארצה: יוסף ממצרים והרצל מוינה [...] ואשרינו שהננו מעבירים עצמות החוזה לאדמת ישראל הגאולה, ומביאים אותן לקבורה בבירת הנצח שלנו. על יד קברות המלכים והנביאים תקום מצבת אבנים לעצמות הרצל, לשארית בן התמותה. אולם הרצל בן האלמוות, מצבתו היא מדינת ישראל אשר תיבנה ותגדל ותניף באהבת בניה בונייה. לא תהלוכת אבל תהיה הלווית עצמות הרצל לירושלים – אלא מסע ניצחון, ניצחון החזון שהיה למציאות.

טקס הקבורה בהר הרצל (לע"מ)

